

Красовська О. О., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНІ КРЕАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ГАЛУЗІ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті досліджено особливості використання сензитивно-вербальних та продуктивно-творчих художньо-педагогічних креативних технологій у професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи в галузі мистецької освіти. Обґрунтовано, що до цих технологій належать: технологія фасилітованої дискусії, вербалізація змісту художніх творів, художнє ілюстрування словесних пояснень та технологія контролю за рівнем розуміння студентом задуму художника і значення виразних засобів мистецтва.

Ключові слова: професійна підготовка, мистецька освіта, художньо-педагогічні креативні технології, сензитивно-вербальні та продуктивно-творчі технології.

Анотация. В статье исследованы особенности использования сензитивно-вербальных и продуктивно-творческих креативных технологий в профессиональной подготовке будущих учителей начальной школы. Обосновано, что к этим технологиям принадлежат: технология фасилитированной дискуссии, вербализация содержания художественных произведений, художественное иллюстрирование словесных объяснений и технология контроля за уровнем понимания замысла художника и значения выразительных средств искусства.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, художественное образование, художественно-педагогические креативные технологии, сензитивно-вербальные и продуктивно-творческие технологии.

Annotation. The author investigated the features of the use of sensible-verbal, productive and creative technologies in the professional training of future initial school teachers in the sphere of artistic education. These technologies of future teacher's creative personality forming include: technology of facilitated discussion, verbalization of artistic pieces content, artistic illustrations of verbal explanations and control technology of the level of understanding the artist and design values of expressive means of art.

Keywords: professional training, artistic education, artistically-pedagogical creative technologies, sensible-verbal, productive and creative technologies.

Освіта у сучасному суспільстві покликана виконувати складну духовно-творчу місію. Її роль полягає у передачі новим поколінням соціально-культурних, науково-технічних, художньо-мистецьких надбань і в творчому перетворенні світу в умовах поступального, сталого розвитку. У теперішньому складному і технологічно орієнтованому суспільстві пошук шляхів визначення результативних механізмів ефективного впливу мистецтва на особистість дедалі частіше стає об'єктом сучасної педагогічної теорії і практики. Актуальною нині є розвивально-творча функція мистецтва, яка не має обмежуватися лише активізацією та актуалізацією творчих можливостей особистості, а повинна спонукати до оптимальної і технологічної передачі набутого досвіду наступним поколінням.

У сучасних умовах розбудови вітчизняної системи вищої освіти актуальною педагогічною проблемою є завдання творчого розвитку особистості вчителя, яка зумовлена потребою сучасного суспільства у компетентних, конкурентоспроможних фахівцях з високим рівнем культури, духовності, соціальної і творчої активності. Сучасна професійна освіта спрямовує майбутніх фахівців початкової школи на формування у себе індивідуально-творчих рис особистості. У державних та міжнародних документах з проблем вищої освіти (Конституції України, законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти, Болонській декларації) наголошується на необхідності формування нової генерації педагогічних кадрів, підготовленої до якісного забезпечення освітніх потреб особистості, розвитку її інтелектуального та культурного потенціалу. Розв'язання цієї проблеми в сучасних умовах вимагає від вчителя глибокого усвідомлення особистісно зорієнтованої парадигми освіти, творчого підходу до організації навчально-виховного процесу з усіх дисциплін початкової школи, фахової грамотності, оволодіння інноваційними педагогічними технологіями.

Професійна підготовка потребує від студентів не тільки потужної системи знань у галузі психолого-педагогічних, фундаментальних, професійно орієнтованих дисциплін та методичних умінь, але й вияву особистісних якостей. Учитель, що володіє високим рівнем індивідуально-творчої продуктивності може віднайти власний стиль у розв'язанні педагогічних ситуацій, володіє унікальними методами і прийомами, підходами до кожної дитини, здатний досягти високих результатів у сфері професійної діяльності у галузі початкової освіти. Отже, сучасна початкова школа потребує особливого творчого вчителя.

Аналітичний розгляд теорії та концепцій стосовно проблем, пов'язаних з феноменом творчості людини, як уособленням гармонії, духовності, краси, свідчать, що вони залишаються пріоритетними у ґрунтовних дослідженнях філософської, психологічної та педагогічної наукових галузей. Свідченням цьому є узагальнення поглядів учених філософів, психологів, педагогів: Д. Богоявленської, Л. Виготського, Дж. Гілфорда, С. Гончаренко, Дж. Д'юї, В. Дружиніна, І. Зязюна, Р. Кеттел, С. Коновець, Є. Ландау, О. Леонтьєва,

А. Макаренка, А. Маслоу, М. Монтессорі, Я. Пономарьова, Г. Ріда, К. Роджерса, Н. Рождественської, В. Роменець, С. Рубінштейна, О. Рудницька, С. Русової, С. Сисоєвої, В. Сухомлинського, Б. Теплова, Е. Торренса, К. Ушинського, Р. Штейнера, Б. Юсова.

Феномен творчої особистості характеризується вченими, як процес виникнення чутливості до проблеми, відчуття дефіциту або дисгармонії наявних знань, визначення проблеми і пошук шляхів її розв'язання. Науковці Д. Богоявленська [1], Л. Виготський [2], В. Дружинін [3], Є. Ландау [4], О. Леонтьєв [5], Б. Теплов [6] тлумачать креативність як творчі здібності, які виявляються в різних видах психічної діяльності людини, і характеризують особистість у цілому або її окремі сторони, а також продукти діяльності, процес їх створення.

Аналіз наукових праць у галузі професійної та мистецької освіти вітчизняних вчених С. Коновець [7], Л. Масол [8], В. Орлов [9], О. Отич [10], Г. Падалки [11], О. Рудницької [12], Л. Хомич [13] дає змогу серед багатьох особистісних якостей фахівців художньо-педагогічних спеціальностей визначити такі, як: прагнення до пізнання; уміння використовувати досвід інших; спроможність бачити сутність явищ; уміння узагальнювати та аналізувати сприйняте; оригінальність мислення; наявність антиципації (передбачення); розкріпачення підсвідомості; використання нових, нерідко незвичайних асоціацій; здібності до творчих перетворень; імпровізування у процесі творчого самовираження [7, с. 256].

Грунтовний аналіз наукових та науково-методичних праць вище зазначених авторів дозволяє зробити висновок, що розробка проблематики формування творчої особистості має місце в сучасній педагогічній науці, а вивчення теоретичних та методичних аспектів використання художньо-творчих технологій у фаховій підготовці майбутніх учителів початкових класів не набуло достатнього висвітлення.

Метою нашої статті дослідження проблеми використання сензитивно-вербальних та продуктивно-творчих художньо-педагогічних креативних технологій у професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи в галузі мистецької освіти.

Професійна підготовка учителя початкової школи у галузі мистецької освіти має неодмінно включати: достатній обсяг культурно-мистецького тезаурусу; досконале володіння певними формами і методами навчання образотворчого мистецтва та музики; активне впровадження новітніх та інноваційних освітніх технологій, в яких основними засобами педагогічної дії виступають образотворче і музичне мистецтво та професійна майстерність учителя. Учитель початкових класів повинен досконало володіти основами музичної грамоти та образотворчого мистецтва, знати методику викладання цих навчальних дисциплін.

Очевидним є той факт, що тільки творчо розвинений учитель початкової школи здатний здійснювати власну педагогічну діяльність як творчу, самостійно удосконалювати методику викладання мистецьких дисциплін,

вивчати передовий досвід кращих учителів, цікавитися відповідною літературою, дбати про належне обладнання і високий науково-методичний рівень проведення уроків, використовувати інноваційні освітні технології.

Підвищення рівня готовності учителів початкової школи у галузі мистецької освіти до творчого саморозвитку може сприяти активнішому впровадженню художньо-творчих освітніх технологій у вищих гуманітарних навчальних закладах. Для відчутного творчого саморозвитку особистості педагога, як стверджує С. Коновець, необхідно формувати такі якості, як: самостійність, впевненість у своїх силах, прагнення бути самим собою, цілеспрямованість, наполегливість, сила волі, енергійність, організованість, працездатність, зібраність, відповідальність, оптимізм, прагнення творити, ентузіазм, захопленість певною справою, творчий підхід до роботи, спроможність створювати нове, розкутість у творчій самореалізації [7, с. 258].

З огляду на це, сучасна мистецька освіта має набувати й реалізовувати такі важливі функції, як: стимулювання й активізація внутрішнього життя кожного учителя, формування культури і самотнього духовного світу та сприяння його творчому розвитку.

Нині термін «технологія» все активніше використовується у понятійному апараті широкого кола дослідників психолого-педагогічної наукової галузі (І. Бех, С. Гончаренко, О. Пехота, О. Савченко, С. Сисоєва, А. Ситченко). Вітчизняний учений-педагог, С. Гончаренко, називаючи методику «прикладною наукою», пропонує замість застарілого терміна «методика викладання» користуватися більш точним терміном «технологія» [14, с. 7].

Зусиллями багатьох учених і дослідників педагогічної галузі сучасна освіта має значну кількість освітніх технологій, вибір яких, на думку О. Пехоти, — «це завжди вибір стратегії, пріоритетів, системи взаємодії, тактик навчання та стилю роботи учителя з учнем» [15, с. 12]. Серед них найвідоміші наступні освітні технології: безперервної освіти (М. Кларін); проблемного навчання (М. Махмутов); комп'ютерного навчання (В. Гузєєв); інтенсивного навчання (Л. Кнодель); програмованого навчання (В. Беспалько); інформаційно-семантична (П. Гурбович); модульного навчання (І. Ільєсов, В. Максимова); проблемно-модульного (А. Алексюк, В. Козаков, Л. Романішин); контекстного навчання (А. Вербицький, Н. Борисова); діалогового навчання (В. Горшков); дистанційного навчання (К. Полат); особистісно зорієнтовану (Б. Косов, В. Серіков, І. Якіманська); технологію розвивального навчання (Л. Занков, Д. Ельконін); інтеграцію різних видів мистецтва (за Г. Шевченко та Б. Юсовим).

Вважаємо, що у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи варто використовувати технології креативної спрямованості, які мають творчо-активізуючі цілі та розвивально-виховний характер й безпосередньо пов'язані з використанням різних видів мистецтва і творчої діяльності. На наше переконання, їх слід називати художньо-творчими освітніми технологіями. Дані освітні технології необхідно визнати ефективним способом модернізації та удосконалення вітчизняної

системи професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти.

На думку О. Отич, до технологій формування творчої індивідуальності педагога належать: художньо-дидактичний метод (Я. Мамонтов), «педагогічного роздуму» над змістом художнього твору (О. Отич); вербалізація та педагогічна візуалізація художніх вражень (Ю. Азаров); педагогічна інтерпретація ситуацій з художніх творів; художньо-педагогічний аналіз творів мистецтва; порівняльний аналіз кількох мистецьких творів; тематичний підбір творів мистецтва студентами до проведення навчальних занять та позанавчальних культурно-мистецьких заходів [10, с. 268].

Серед художньо-творчих технологій професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти, особливе місце займають ті, зміст яких має на меті формування навичок сприймання й оцінювання художнього образу у творах різних видів мистецтва та формулювання вербальної характеристики змісту та ідеї художнього твору. Ці технології ми позначаємо як сензитивно-вербальні, які допомагають студентам оволодіти сутністю професії педагога в їхньому професійному самовдосконаленні.

Сформована культура сприймання передбачає органічну єдність емоційної реакції з аналітико-синтетичною діяльністю свідомості, тому переживання художньої образності, як форма спілкування з мистецтвом, пронизує всі етапи сприймання. Так, звучання музики, образне багатство художнього полотна викликає безліч емоційних реакцій. Відсутність таких реакцій збіднює ціннісно-сміслову сторону художнього сприймання.

Важливою ланкою навчальної роботи вчителя початкової школи у курсі викладання музики та образотворчого мистецтва є формування навичок сприймання прекрасного в житті і мистецтві та емоційно-естетичної оцінки. Сприймання здійснюється на матеріалі шедеврів світового образотворчого та музичного мистецтва, творів сучасних авторів, як українських, так і зарубіжних, дозволяє розв'язувати такі завдання:

- формування уявлення про особливості образної мови різних видів та жанрів образотворчого, музичного, хореографічного, театрального мистецтва, розуміння ролі виразних засобів у створенні художнього образу (певного стану, настрою, характеру), твору мистецтва;

- розвиток уміння висловлювати власне ставлення та передавати емоційно-естетичне переживання щодо твору, який аналізується: у формі словесного відгуку на рівні емоційно-естетичної оцінки, художнього аналізу (порівняння, зіставлення, виявлення загальних рис творів мистецтва, явищ культури), розгорнутої мистецтвознавчої оповіді, що передає естетичні погляди, смаки, ідеали студентів; у формі «графічної мови», передачі враження про твір за допомогою зображення, імпровізації, ритмічної мелодії, рухів та в інших формах художньої творчості (миттєво виконані начерки і замальовки з пам'яті, музика, театр, художня фотографія, анімація);

– формування предметних компетентностей у галузі художньої культури: про образотворче і музичне мистецтво, художників та композиторів, специфіку їхньої праці;

– засвоєння спеціальної мистецтвознавчої термінології.

Сензитивно-вербальні технології ґрунтуються на основі механізму структури художнього сприймання, який розкривається у науковій праці О. Рудницької «Педагогіка загальна та мистецька» [12, с. 45]:

– первинне ознайомлення з художньою інформацією, її сенсорне осмислення;

– аналіз виразно-сміслового значення художньої мови;

– інтерпретація та естетична оцінка художнього смислу твору.

У курсі «Образотворче мистецтво з методикою викладання», «Методика викладання інтегрованого курсу «Мистецтво», «Методика викладання освітньої галузі «Мистецтво» фахова підготовка майбутнього вчителя початкової школи здійснюється під час проведення лекційних, практичних, лабораторних занять, самостійної та індивідуальної роботи, педагогічної практики. Під час фахової практичної підготовки доцільно використовувати сензитивно-вербальні технології, які формують широкі професійні компетентності майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти. До них належать: технологія фасилітованої дискусії, вербалізація змісту художніх творів, художнє ілюстрування словесних пояснень та технологія контролю за рівнем розуміння студентом задуму художника і значення виразних засобів мистецтва.

Технологія педагогічного спілкування – фасилітована дискусія, яка полягає в колективному обговоренні проблеми за допомогою спрямовуючих запитань. Дана методика спрямована на розвиток в майбутніх учителів початкової школи умінь пильно спостерігати, розмірковувати над змістом художніх творів, розуміти багатозначність образів мистецтва, їх здатність пробуджувати різні думки [8, с. 93].

Вербалізація змісту художніх творів – технологія зорієнтована на досягнення глибшого розуміння студентом внутрішньої сутності художніх образів, характеристики їх смислового наповнення. Залучаючи майбутніх учителів до словесного коментування образного змісту художніх творів різних жанрів, викладач активізує мистецьку увагу, стимулює багаторазове сприймання образу, дозволяє глибше усвідомлювати зміст твору в цілому та в деталях [11, с. 181].

Художнє ілюстрування словесних пояснень полягає у демонстрації художніх творів з метою підтвердження, аргументації завдяки мистецьким прикладам певних теоретичних понять, словесно вираженої думки. Ілюстрування ґрунтується на засадах художньо-педагогічної демонстрації і передбачає досконалий показ, який відповідає естетичним критеріям. Високохудожні репродукції, ілюстрації, мистецькі твори – супутники методу ілюстрування [11, с. 185].

Технологія контролю за рівнем розуміння студентом задуму художника і значення виразних засобів мистецтва включає методичні прийоми: словесне

малювання картини; озвучування картини; добір слів-синонімів, які визначають настрій героїв; створення узагальненої назви до картини; домисел ситуації: установлення наслідків із заданої причини і встановлення причини за заданим наслідком; прийом «уявної присутності». Для того, щоб емоції та почуття, породжені в спілкуванні з мистецтвом, націлювали студентів на аналіз власних переживань, на формування вміння знаходити найбільш значні моменти в змісті художнього образу, що збігається за своєю оцінкою із задумом автора твору, питання потрібно спрямовувати як на аналіз його змісту і форми, так і на якість емоційно-естетичного переживання.

Діяльність учителя початкової школи під час викладання дисциплін художньо-естетичного спрямування має свої особливості, які зумовлені специфікою навчального предмету. Художньо-мистецькі компетентності є необхідною умовою професійного вдосконалення, і саме вони уможливають здобуття знань, набуття вмінь і навичок та забезпечують виконання професійних функцій. Тому, майстерність учителя передбачає належний рівень розвитку його практичних художніх умінь у сфері художньо-мистецької діяльності. Учня потрібно не лише познайомити з поняттями «форма», «колір», «композиція», розкрити особливості роботи з живописними матеріалами і приладдям, а й практично продемонструвати поетапність творення художнього образу за допомогою педагогічного малюнка на дошці, альбомному аркуші. Виконати ці завдання на високому рівні здатна лише особистість, яка має сформований досвід художньо-творчої діяльності.

Вибір нами продуктивно-творчих технологій зумовлювався видом художньо-творчої педагогічної діяльності, обраним за основу її проведення: педагогічно-художньою, педагогічно-музичною чи педагогічно театрално-хореографічною. Ці види творчої діяльності визначалися на основі домінантного різновиду мистецтва, на якому базувалася модель професійної підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» у галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій.

В основі художньо-творчих технологій, на наше переконання, лежить художній метод – цілісна система основних принципів узагальнення і відтворення дійсності в мистецтві. Художній метод характеризує творчу діяльність як свідомий процес пізнання, оцінки і перетворення та інтерпретації життєвого матеріалу в завершену систему – художній образ. Основним питанням художнього методу є співвідношення між ідеалом і правдою твору.

Метою продуктивно-творчих технологій є формування у студентів педагогічних факультетів уміння використовувати набуті знання з основ образотворчої граматики за групою основних навчальних завдань: «форма», «колір», «композиція та композиційна діяльність», «простір та об'єм»; удосконалювати образотворчі вміння і навички під час виконання відповідних творчих завдань. Серед них: навчальний та педагогічний малюнок, підготовчі та ігрові вправи, виконання ескізів сюжетних, декоративних орнаментальних композицій, виконання начерків рослин, птахів і тварин, демонстрування прийомів оволодіння різними художніми техніками.

Студентам рекомендується використовувати педагогічний малюнок. Він виконується з конкретною методичною метою — продемонструвати етапність виконання певних художньо-практичних дій, процесуальність утілення художнього задуму на площині, в об'ємі, типи композиційних рішень (симетрія, асиметрія, діагональ тощо) в обраному форматі. Різновид педагогічного малюнка: композиційна схема, зразок; алгоритм композиційного вирішення твору мистецтва, що аналізується та інтерпретується, або практичної роботи, що має виконуватися.

Навчальний і виховний вплив педагогічного малюнка на учнів в значній мірі залежить від його художніх якостей. Це положення має особливо важливе значення, якщо мова йде про малюнки, що виконуються майбутніми вчителями. Вчитель може піднятися над середнім рівнем педагогічних малюнків-сchem, може дати учням цікавий і змістовний наочний матеріал. Для цього у добре підготовленого вчителя є необхідні можливості – художня і педагогічна майстерність. Цікавий за образотворчим вирішенням, емоційний, образний нарис, наповнений відповідним змістом, виконаний вчителем з урахуванням дидактичних вимог, є найбільш бажаним типом педагогічного малюнка. Саме він здатний викликати у дітей інтерес, безліч асоціацій, справляє на них потрібне враження, а разом з тим виконує навчальні функції.

Виконання етюдів – фрагментарне виконання мистецького твору в образотворчому мистецтві з метою відпрацювання його деталей. Створення ескізів в образотворчому мистецтві передбачає виконання попередніх начерків цілого твору або його фрагменту з метою детального опрацювання технічних моментів, без доведення до досконалості. Імпровізаційний метод – практичний метод мистецького навчання, що використовується для спонукання учня до творчої діяльності, активізації творчих здібностей. Імпровізація виступає як спроба передати мистецькими засобами власні відчуття і переживання, знайти форму художнього втілення. Імпровізація – творчість без попередньої підготовки, непередбачуваний розвиток творчого задуму.

Власний досвід роботи дозволяє стверджувати, що майбутньому вчителю необхідно створити умови для розвитку професіоналізму, майстерності, освіченості, творчого ставлення до своєї діяльності; давати ґрунтовні методологічні, загальноосвітні та базові знання під час художньо-педагогічної підготовки; на інформаційному рівні вчити відслідковувати найбільш цікаві та корисні для нього напрями розвитку науки і практики, робити відповідні узагальнення, визначати нові тенденції та перспективи виконання творчих проєктів та їх запровадження в навчальний процес; на аксіологічному рівні стимулювати творчу активність студентів, формувати потребу у подальшому розвитку; на діяльнісному – впроваджувати у практику відповідні техніки, технології, прийоми ефективної роботи; розвивати вміння широкого профілю, адже навчання відбувається не за суто предметним, а за комплексним принципом. Вважаємо, що особливу увагу варто надавати міжпредметним зв'язкам, інтегративним технологіям у художньо-мистецькій освіті, для чого потрібно розробити спецкурси,

тренінги, активні лекції; розвивати вміння майбутнього педагога адаптувати новачі в систему дидактичних форм і засобів своєї діяльності.

Представлення креативних художньо-педагогічних сензитивно-вербальних та продуктивно-творчих, освітніх технологій, побудованих на активному використанні у навчально-виховному процесі педагогічного факультету різновидів мистецтва, дає змогу побачити, наскільки важливими є послідовний творчий розвиток і ґрунтовна творчо-спрямована професійна підготовка сучасного учителя початкової школи. Застосовуючи художньо-педагогічні освітні технології учитель має сполучати у своїй особі знання, уміння та навички декількох фахівців: педагога, психолога, художника, мистецтвознавця та менеджера.

Таким чином, можна зробити висновок, що результативна робота з впровадження зазначених технологій у професійно-творчу діяльність учителя початкової школи буде залежати від застосування нестандартних підходів до педагогічної підготовки фахівців початкової освіти та впровадження інноваційні освітніх технологій, спрямованих на особистісний розвиток і творчу самореалізацію кожної підростаючої особистості.

1. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей: учеб. пособие для вузов / Д. Б. Богоявленская. – М. : Академия, 2002. – 320 с.
2. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психол. очерк: кн. для учителя / Л. С. Выготский. – 3-е изд. – М.: Просвещение, 1991. – 92 с.
3. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб.: Изд-во «Питер», 2000. – 368 с.
4. Ландау Э. Одарённость требует мужества: Психологическое сопровождение одарённого ребёнка / Э. Ландау; пер. с нем. - М.: Академия, 2002. – 144 с.
5. Леонтьев А. Н. О формировании способностей / А. Н. Леонтьев // Вопросы психологии. – 1960. – № 1. – С. 7–17.
6. Теплов Б. М. Способности и одаренность / Б. М. Теплов // Избранные труды: В 2 т. – М. : Педагогика, 1985. – Т. 1. – С. 15–41.
7. Коновець С. В. Творчий розвиток учителя образотворчого мистецтва: монографія / С. В. Коновець. – Рівне : Волинські береги, 2009. – 384 с.
8. Масол Л. М. Методика навчання мистецтва / Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, Е. В. Белкіна, О. В. Калініченко, І. В. Руденко. – Х. : Веста : Видавництво «Ранок», 2006. – 256 с.
9. Орлов В. Ф. Мистецтво і педагогічні технології / В. Ф. Орлов // Мистецтво та освіта. – 2001. – №1. – С. 11–12.
10. Отич О. М. Мистецтво у розвитку індивідуальності педагога: історичний і методологічний аспекти : монографія / О. М. Отич; Акад. пед. наук України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – 440 с.
11. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва. Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін / Г. М. Падалка. – К. : Освіта України, 2008. – 274 с.
12. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька. Навчальний посібник / О. П. Рудницька. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 360 с.
13. Хомич Л. О. Роль мистецтва у професійно-педагогічній підготовці вчителя. / Л. О. Хомич // Мистецтво і освіта. – 1998. – № 5. – С.48–51.
14. Гончаренко С. У. Методика як наука / С. У. Гончаренко. – Хмельницький : Вид-во ХГПК, 2000. – 30 с.
15. Освітні технології. Навчально-методичний посібник / О. М. Пехота, А. З. Кіхтенко, О. М. Любарська та ін.; [за заг. ред. О. М. Пехоти]. – К. : А.С.К., 2002. – 255 с.

Рецензент: д.пед.н., професор С. В. Лісова.